

Eglė Rimšaitė

Psichoneurologiniai pensionatai: socialinio darbo ar disciplinarinės visuomenės institutas?

Santrauka. *Viena populiariausių sutrikusio intelekto ir psichikos ligomis sergančių asmenų globos formų daugumoje buvusios Sovietų Sąjungos, Centrinės ir Rytų Europos valstybių yra stacionari¹ globa didelėse įstaigose – psichoneurologiniuose pensionatuose. Šios įstaigos priklauso socialinės apsaugos sistemoms ir siekia socialinio darbo tikslų – integracijos, atskirties įveikimo, visapusiško klientų poreikių tenkinimo. Antra vertus, šio tipo įstaigas įvairūs mokslininkai vadina totalitarinėmis (Tobis 2000; 11) arba disciplinarinės visuomenės institucijomis (Foucault 1998; 247), kritikuodami dėl žmogaus teisių ir orumo pažeidimų.*

Šiame straipsnyje analizuojamos abi psichoneurologinių pensionatų veiklos perspektyvos, siekiant identifikuoti pagrindinę jų paskirtį: socialinių paslaugų teikimas, gyventojų integracija į visuomenę ar teisių, galimybių ir privatumo ribojimas, siekiant juos kuo labiau atskirti nuo likusios visuomenės dalies.

Sutrikusio intelekto ir psichikos ligomis sergantys asmenys yra viena iš visuomenės grupių, kurioms reikia nuolatinės priežiūros, pagalbos ir dėmesio. Valstybėse, kuriose yra pakankamai išvystytas bendruomeninių paslaugų tinklas, remiamas neįgaliųjų savarankiškumas ir jie skatinami kuo ilgiau gyventi savo namuose. Jei šio tinklo nėra, sutrikusio intelekto ar psichikos liga sergantį asmenį globojančios šeimos atsiduria desperatiško apsisprendimo² situacijoje, kaip šį reiškinių

savo ataskaitoje vadina Pasaulio sveikatos organizacija (2002; ix). Šeimoms tenka rinktis tarp visiško išsiskyrimo su šeimos nariu (jei jis apgyvendinamas stacionarios globos institucijoje) ir karjeros atsisakymo (kurio neišvengiamai pareikalauja apsisprendimas sutrikusio intelekto arba psichikos liga sergantį asmenį globoti namuose). Augant moterų dalyvavimui darbo rinkoje, mažėjant šeimų dydžiui ir jų galimybei savarankiškai pasirūpinti nuolatinės globos reikalingu savo

¹ Sąvokos institucinė ar stacionari globa vartojamos kaip sinonimai, įvardijantys dideles pagyvenusių ar neįgalių asmenų globos institucijas. Lietuvoje jos atitinka senelių globos namus ir psichoneurologinius pensionatus. Bendruomeninės paslaugos čia suprantamos kaip bendruomenėje teikiamų globos paslaugų įvairovė, apimanti paslaugas namuose, užimtumą dienos centruose, gyvenimą grupinio gyvenimo namuose ir pan.

² Angl. *desperate choice*.

nariu, vis dažniau tenka pasikliauti viešojo sektoriaus teikiamomis paslaugomis. Stinga bendruomeninių alternatyvų, todėl nuolatinės globos reikalingas asmuo dažnai apgyvendinamas psichoneurologiniame pensionate – stacionarios globos įstaigoje.

Šios įstaigos skirtos asmenims, turintiems sudėtingų negalių, negalintiems gyventi savarankiškai, reikalaujantiems nuolatinės priežiūros. Ši paskirtis nekito nuo pat pirmųjų globos įstaigų kūrimosi XVIII–XIX amžiuje. Mūsų dienomis globai psichoneurologiniuose pensionatuose keliami tokie ambicingi tikslai kaip „integracija į visuomenę“, „teisių ir interesų saugojimas ir gynimas“, „savarankiškumo ir gebėjimo pasirūpinti savimi atstatymas“³. Siekiant šių tikslų, pensionatuose ne tik tenkinami baziniai gyventojų poreikiai, bet ir teikiamos įvairios paslaugos: organizuojamas laisvalaikis, užimtumas, darbinė reabilitacija, įgūdžių lavinimas ir pan. Stacionariose globos įstaigose yra įdarbinti profesionalūs socialiniai darbuotojai, užimtumo organizatoriai, darbo terapeutai. Kiekvienam gyventojui parengiamas individualus reabilitacijos planas, nustatomi darbo su klientu tikslai, laukiami rezultatai ir pan. Dirbant šiomis kryptimis, galima tikėtis, jog augs pensionatų gyventojų savarankiškumas, susiformuos įgūdžiai, reikalingi gyvenimui bendruomenėje, didelė gyventojų dalis gebės pasirūpinti savimi ir integruosis į visuomenę.

Remiantis teisės aktais, įstaigų nuostatais ir veiklos bei teikiamų paslaugų aprašymų analize, galima daryti prielaidą, jog psicho-

neurologiniai pensionatai pagal savo paskirtį yra integrali gerovės valstybių socialinės apsaugos sistemos dalis, kuri siekia pagrindinių socialinių paslaugų tikslų ir vadovaujasi esminėmis socialinio darbo vertybėmis.

Tačiau psichoneurologiniai pensionatai sulaukia labai daug kritikos iš nevyriausybių organizacijų ir žmogaus teisių gynėjų. Jų teigimu, šių įstaigų realybė iš esmės skiriasi nuo teisės aktuose numatytų jų veiklos tikslų. Jose ne tik nėra siekiama socialinio darbo tikslų, bet labai dažnai ribojamos bei pažeidžiamos pagrindinės žmogaus teisės. Įvairūs mokslininkai pastebi, kad psichoneurologiniai pensionatai savo paskirtimi artimesni įstaigoms, skirtoms kontroliuoti socialiai nepageidaujamą elgesį. Pvz., Foucault (1998; 247), kuris nagrinėjo įvairių įstaigų vidinę kultūrą bei veiklos turinį, mokyklas, gamyklas, ligonines ir globos įstaigas vadina disciplinarinėmis institucijomis. Jo nuomone, savo funkcijomis, sankcijomis ir intervencijomis šios įstaigos yra panašios į modernius kalėjimus.

Ne mažiau nei vidinė įstaigų kultūra yra svarbūs įstaigų išoriniai ryšiai, ideologinis, mokslinis pagrindimas, visuomenės požiūris, gyventojų nuostatos ir ateities perspektyvos. Siekiant platesnės psichoneurologinių pensionatų sistemos ir jos konteksto analizės, šiame straipsnyje bus remiamasi Bauman 1989 modernios visuomenės institutų analizės schema. Šis autorius holokaustą laikė modernios visuomenės produktu, apgalvota tiksline operacija, vykdoma modernios visuomenės suteiktomis priemonėmis. Straipsnyje ne-

³ Stacionarių globos įstaigų veiklą reglamentuojantys teisės aktai ir psichoneurologinių pensionatų nuostatai.

bus mėginama teigti, jog daugelyje Europos valstybių egzistuojanti pensonatų sistema atitinka Antrojo pasaulinio karo metais vykdytą tam tikrų visuomenės grupių naikinimą, tačiau, remiantis Bauman išskirtais holokausto požymiais, pensionatai bus nagrinėjami kaip modernios visuomenės produktas ir ieškoma priežasčių, kodėl stacionari sutrikusio intelekto ir psichikos ligomis sergančių asmenų globa nėra sėkminga socialinių paslaugų teikimo forma.

Pagrindiniai stacionarios globos įstaigų požymiai

Psichoneurologinių pensonatų sistema yra modernumo produktas, organizuojamas ir valdomas racionaliai ir biurokatiškai. Šiai sistemai pritaikant Bauman (1989; 89) teiginį apie holokaustą, galima teigti, kad, kaip ir viskas, kas atliekama moderniu būdu – racionaliai planuojant, moksliskai pagrindžiant, efektyviai organizuojant ir koordinuojant, pensionatai aplenkė ir paniekino visas tradicines alternatyvas, laikydami jas primityviomis, reikalaujančiomis išlaidų ir neefektyviomis. Kaip ir visa, kas modernu, psichoneurologiniai pensionatai buvo žymiai pažangesnis globos būdas⁴.

Skirtingai nuo holokausto, stacionarios globos įstaigos buvo pradėtos statyti turint labai gerų ketinimų. Šių įstaigų kūrėjų pagrindinė mintis buvo ta, kad specialiųjų poreikių turintys žmonės efektyviau gauna pa-

slaugas tuomet, kai jie sukoncentruoti vienoje vietoje. Tačiau kaip teigia Valantiejus (2003; 10), modernioji socialinė raida nėra neišvengiamai susijusi su „pažanga“. Stacionarios globos įstaigose apgyvendinus nemažą visuomenės dalį, turinčią specialiųjų poreikių, nebeliko pareigos rūpintis neįgaliaisiais. Daugeliu atvejų jie buvo atskirti taip sėkmingai, kad išorės pasaulis visiškai pamiršo apie jų egzistavimą (Kröger 2001; 45). Fizinė neįgaliųjų izoliacija gerokai prisidėjo prie postemocinės visuomenės formavimosi, kurioje socialinės hierarchijos apačioje esančiųjų padėtį nušviečia tik žiniasklaida, nebėra kasdinių rutininių skirtingų socialinių grupių ryšių (Guogis 2006; 11).

Kas nulėmė tokią situaciją? Atsakymo bus ieškoma psichoneurologinių pensonatų sistemą analizuojant pagal Bauman išskirtus Holokausto požymius, realią situaciją šiose įstaigose lyginant su socialinio darbo ir socialinių paslaugų tikslais.

Racionalus, biurokratinis organizavimas

Pasaulio banko duomenimis, Centrinės ir Rytų Europos šalyse bei kitose posovietinėse valstybėse stacionarios globos įstaigų priskaičiuojama apie 7400. Egzistuoja teisinė bazė, numatanti šių įstaigų vietą bendroje socialinių paslaugų sistemoje, asmens patekimą į šio tipo įstaigą, joje teikiamas paslaugas, standartus, kontrolės būdus, darbuotojų skaičių ir funkcijas ir pan. Pensionatų veikla administruoja-

⁴ Kaip ir viskas, kas atliekama moderniu būdu, – racionaliai planuojant, moksliskai pagrindžiant, efektyviai organizuojant ir koordinuojant, – holokaustas aplenkė ir paniekino visas tradicines alternatyvas, laikydamas jas primityviomis, reikalaujančiomis išlaidų ir neefektyviomis. Kaip ir visa, kas modernu, holokaustas buvo žymiai pažangesnis būdas (Bauman 1989; 89)

ma hierarchiniu principu – įstaigos vadovas atsakingas ir atskaitingas regiono valdžiai, o pastaroji – vyriausybei, įstaigoje yra už jos darbą atsakinga administracija ir darbuotojai, kurių funkcija – teikti paslaugas. Psichoneurologiniai pensionatai finansuojami iš valstybės biudžeto pagal patvirtintą sąmatą. Yra numatyti vieno kliento išlaikymo kaštai, darbuotojams mokamas atlyginimas, kitos išlaidos, reikalingos įstaigos funkcionavimui. Pavyzdžiui, Lietuvoje 1,75% šalies biudžeto yra naudojami institucinei globai (Tobis 2000; 27–28). Aiškiai ir detalai yra reglamentuojamas sutrikusio intelekto ar psichikos liga sergančio asmens patekimo į įstaigą būdas, reikalingi dokumentai, diagnozių ir būklių sąrašas. Galiausiai, egzistuoja įrengti ir aprūpinti pastatai, kuriuose įkurtos šios globos įstaigos.

Suprantama, psichoneurologiniuose pensionatuose teikiamos paslaugos yra valstybės vykdomos socialinės politikos dalis, tad nieko nuostabaus, kad jų teikimas yra labai griežtai ir tiksliai organizuojamas ir įgyvendinamas. Tačiau šis požymis, apimantis tik sistemos egzistavimo ir reglamentavimo turinį, nulemia kitas psichoneurologinių pensionatų sistemos savybes.

Įstaigų uždarumas

Už žmogaus teises kovojančios tarptautinės organizacijos psichoneurologinius pensionatus vadina uždaromis įstaigomis (*closed institutions*), lygiai kaip kalėjimus, tardymo izo-

liatorius, nepilnamečių pataisos namus. Nors psichoneurologiniai pensionatai deklaruoja savo atvirumą bendruomenei, šios įstaigos yra uždaros tiek fizine prasme – aptvertos aukšta tvora, tiek savo ideologija, nukreipta į izoliavimą, uždarumą visuomenei. Žmogaus teisių stebėsenos uždarose psichikos sveikatos priežiūros ir globos institucijose ataskaitoje (2005; 14) teigiama, jog pensionatų vidinis gyvenimas kruopščiai slepiamas. Tai pasakytina ir apie problemines sritis (abortai, gyventojų intymųjų santykių reguliavimas, savizudybės), ir apie progresyvias praktikas (leidimas bendrauti priešingos lyties asmenims, rūpintis naminiiais gyvūnėliais). Įstaigų uždarumas, gyventojų izoliacija, problemų slėpimas yra labai didelė kliūtis sėkmingam socialinių paslaugų teikimui ir iš esmės prieštarauja socialinio darbo principams – atvirumui, skaidrumui, dalyvavimui.

Defektologijos mokslas, pagrindžiantis šių asmenų netinkamumą gyventi visuomenėje

Globa psichoneurologiniuose pensionatuose turėjo ir teorinį, mokslinį pagrindą, suteikusi šiai globos formai praktiškai neginčijamą legitimumą. Valantiejaus (2003; 11) teigimu, beribis modernaus pasaulio pasiklivimas mokslu yra pavojingas, kadangi mokslas kaip tikrumo forma pradeda tikėti pats savimi, įteisindamas nekritišką šios formos taikymą visose gyvenimo sferose. Postsovietinėse šalyse iki mūsų dienų likusi didelė defektologijos mokslo⁵ įtaka, pagal kurią nega-

⁵ Defektologija – į medikalizaciją labai orientuotas mokslas, negalią apibrėžiantis kaip ligos būklę, pabrėžiant neįgalumą, defektyvumą, nenormalumą, psichinius ar fizinius trūkumus. Ignoruojamas aplinkos vaidmuo, remiantis individą, gydymą sudaro diagnozė, atskyrimas „normalių“ ir „nenormalių“ individų ir defekto korekcija. (Jonsson 1998, šaltinis – Tobis 2000; 8–9).

lią turintys asmenys yra „defektyvūs“ – vadinasi, jų neįmanoma mokyti, ugdyti, juos derėtų atskirti nuo visuomenės o būklei pagerinti būtina naudoti gydymą vaistais. Šių tikslų buvo siekiama didelėse globos įstaigose, skirtose defektyvių asmenų apgyvendinimui ir gydymui. Pagal Tobis (2000; 5), jos atliko dvigubą funkciją – socialinės apsaugos ir socialinio reguliavimo – t.y., ne tik teikė socialines paslaugas, bet ir izoliavo „nukrypusius nuo normos“ asmenis. Šių įstaigų ideologija nukreipta į atskirtį ir yra priešinga įtraukties idėjoms, kuriomis vadovaujasi socialinis darbas, siekdamas kiekvieno asmens pilnaverčio dalyvavimo ir funkcionavimo visuomenėje.

Izoliuojant sutrikusio intelekto ir psichikos ligomis sergančius asmenis siekiama visuomenės „švarumo“, saugumo

Nieko nuostabaus, kad (remiantis aukščiau aptartu teoriniu pagrindu) identifikavus defektyvius, visuomenėje netinkamus gyventi asmenis, juos būtina atskirti nuo visuomenės – tiek dėl jų pačių, tiek dėl visuomenės saugumo.

Didelės globos įstaigos ne tik izoliuoja sutrikusio intelekto ir psichikos ligomis sergančius asmenis nuo visuomenės. Būdamos labai uždaros išoriniam pasauliui, jos sudaro palankią terpę kurtis ir plisti baimei, nežinai, prietarams jose gyvenančių asmenų atžvilgiu. Visuomenė neturėjo galimybės pažinti sutrikusio intelekto ir psichikos ligomis sergančių asmenų, kurie buvo izoliuojami šeimose arba institucijose ir tik labai retai pasirodydavo gatvėje. Todėl nieko nuostabaus,

kad šių sutrikimų turintiems asmenims yra labai sunku grįžti į visuomenę, kuri praktiškai nieko apie juos nežino, tačiau bijo, vengia ir pritaria jų izoliavimui. Izoliuojant ir atskiriant neįgaluosius prarandamas reikšmingas vienos socialinės grupės indėlis į visuomenės raidą: būdami silpnaisiais visuomenės nariais, neįgalieji ją solidarizuoja, apjungia: visuomenė taip sutvarkyta, kad stiprieji jos nariai, norėdami išlikti, turi struktūruotis aplink silpnuosius savo narius (Ruškus 2002; 82). Tuo tarpu atskiriant globos reikalingus sutrikusio intelekto ir psichikos ligomis sergančius asmenis, užkertamas kelias visuomenės tolerancijos, pakantumo ugdymui ir prarandamas edukacinis socialinio darbo aspektas. Dar daugiau: mokslininkų teigimu, tokiomis aplinkybėmis visuomenėje gali pradėti vystytis socialinė patologija – alkoholizmas, agresija, savižudybės.

Nėra moralinių abejonių, kad toks globos būdas yra ydingas

Esant moksliniam šio globos metodo pagrindimui, visuomenėje egzistuojant įvairiems prietarams, mažai kam kyla klausimų apie šios asmenų grupės teises, žmogiškąjį orumą, kuris gali būti pažeidžiamas stacionarios globos įstaigose. Be to, dėl įstaigų uždarumo visuomenė praktiškai neturi informacijos apie globą stacionariose įstaigose. Galiausiai mūsų dienų rizikos visuomenė (Giddens 1991; 3–4, Beck 1992; 35) siekia tobulumo ir tiki, kad kiekvienos rizikos galima išvengti. Šiam tikslui puikiausiai gali pasitarnauti stacionarios globos įstaigos, teikiančios paslaugas rizikos žmonėms ir apsaugančios visuomenę nuo susidūrimų su jais.

Šimtai asmenų apgyvendinti prieš savo valią ir be ateities perspektyvos

Pasaulio banko duomenimis, Centrinės ir Rytų Europos šalyse bei kitose posovietinėse valstybėse apie 1,3 mln. vaikų, neįgaliųjų ir pagyvenusių gyvena uždaroje globos įstaigoje. Didelė jų dalis apgyvendinami prieš savo valią: vieni suėjus pilnametystei perkeliama iš vaikų globos įstaigų, kiti – mirus tėvams ar globėjams – nebegali savarankiškai gyventi bendruomenėje, treči – dėl artimųjų turtinių interesų. Mokslininkai teigia, jog asmens apgyvendinimas globos įstaigoje ženkliai pablogina jo gyvenimo kokybę (Edebalk 2001; 4). Pavieniai stacionarių globos įstaigų tyrimai rodo, kad per pirmus metus miršta apie 1/4–1/5 naujai atvykusių gyventojų.

Pabrėžiamas šio globos būdo efektyvumas

Tikint, kad moderni globa didelėse uždaroje stacionariose įstaigoje yra pažangesnė ir tobulesnė negu tradicinė globa, svarbu yra pagrįsti visapusišką jos naudą. Pirmia, yra tikima, kad vienoje vietoje sukonzentravus daug globos reikalingų asmenų geriau galima teikti jiems paslaugas, tenkinti poreikius, prižiūrėti, sutelkti daug įvairių sričių specialistų. Antra, galvojama, jog izoliacija, nuolatinė priežiūra, griežta dienotvarkė geriausiai atitinka sutrikusio intelekto ir psichikos ligomis sergančių asmenų poreikius. Trečia, sukonzentravus globos reikalingus asmenis ir teikiant jiems paslaugas vienoje vietoje, nereikia kurti daugybės nedidelių įstaigų bendruomenėje, rūpintis sutrikusio intelekto ir psichikos ligomis sergančių asmenų integracija, keisti visuomenės požiūrio, ugdyti jos

tolerancijos... Galiausiai, pensionatai, kuriuose dirba keli šimtai įvairios kvalifikacijos specialistų, sprendžia kaimo vietovių nedarbo problemas.

Žvelgiant iš socialinio darbo perspektyvos, kiekvienos geros socialinės paslaugos centre turėtų būti jos gavėjas. Tačiau vertinant psichoneurologinių pensionatų svarbą teikiant globos paslaugas, daugiausia yra orientuojamas ne į klientą, o į išorines aplinkybes: visuomenės nuomonę, vyraujančią ideologiją, valstybės ekonomines galimybes ir pan.

Pensionato gyventojų prisitaikėliškumas

Pensionatų gyventojai, net ir ilgus metus gaudami socialines paslaugas, nėra pilnaverčiai, sąmoningi socialinio darbo proceso dalyviai. Socialiai sužaloti individai (Tobis 2000; 11) yra vienas pagrindinių institucionalizuotos sistemos palikimų. Stacionarios globos įstaigų gyventojai nėra pasiruošę gyventi pasikeitusiame pasaulyje. Dauguma jų visą savo gyvenimą yra praleidę globos įstaigoje, niekada neturėję nei buitinių, nei socialinių įgūdžių. Tyrimai parodė, kad šių įstaigų gyventojai pažeisti nuolatinio jų gyvenimo reguliavimo, beasmenės institucinės kultūros, tapo priklausomi, atskirti nuo savo šeimų ir aplinkinio pasaulio, menkai pasirengę savarankiškai gyventi už įstaigos ribų. Puikiai išmokyti ir įpratinti prisitaikyti prie gyvenimo globos namuose, jie visiškai neturi įgūdžių gyventi bendruomenėje. Institucijoje išmoktos normos ir taisyklės, iškiepytos vertybės ne tik nėra naudingos grįžtant gyventi į bendruomenę, bet yra ir žalingos.

Gyventojų požiūrį į gyvenimą pensionate iš dalies atspindi jų naudojamas žodynas. Pasak Žmogaus teisių stebėsenos uždaroje psichikos sveikatos priežiūros ir globos institucijose ataskaitos (2005; 21), tarp gyventojų paplitusios sąvokos „laisvė“ (gyvenimas anapus pensionato tvoros), „karceris“ (neramiems gyventojams tramdyti skirti izoliatoriai), „išlaikytinis“ (sąvoka, naudojama kalbant apie save ir kitus įstaigos gyventojus), „tėvelis“ (įstaigos direktorius), „auklytė“ (socialinė darbuotoja) ir pan. Ši terminologija signalizuoja apie paternalistinius gyventojų-darbuotojų santykius ir tuo pačiu – apie kalėjimui artimą institucinę kultūrą.

Globos įstaigose yra tam tikras su administracija ir kitu personalu „bendradarbiaujančių“ gyventojų skaičius. Jie klusniai vykdo darbuotojų nurodymus, nekelia problemų, skundžia prasižengėlius ir už tai gauna tam tikrų privilegijų – daugiau judėjimo laisvės, išvykų, papildomo maisto, cigarečių.

Represijos

Pensionate atsidūrę (prieš savo valią) gyventojai, dažnai būdami pakankamai savarankiški, iniciatyvūs, darbingi, nėra linkę paklusti vidinei tvarkai, reikalaujami drausmei, nesitaiksto su jų asmeninio gyvenimo ribojimais. Todėl jie yra baudžiami. Žmogaus teisių stebėsenos uždaroje psichikos sveikatos priežiūros ir globos institucijose ataskaitoje (2005; 19) išskiriami šie pensionato gyventojų bausmių tipai: sveikatos ir socialinių problemų ignoravimas, pernelyg dažnas gyventojų judėjimo laisvės apribojimas uždarančią izoliatorių; judėjimo už pensionato teritori-

jos ribojimas; prievarta – psichologinė, fizinė, seksualinė; sprendimų priėmimas asmeninio gyvenimo klausimais (pvz., priverstiniai abortai). Represijos arba lengvosios prievartos priemonės, kaip jas vadina Pakosz ir Chagani (1998), taikomos ne siekiant socialinio darbo tikslų (šviesti, informuoti, igalinti), o disciplinarinės institucijos siekių – kontroliuoti, apriboti, priversti.

Darbas

Kaip ir dera moderniai įstaigai, psichoneurologiniuose pensionatuose buvo siekiama racionaliai pasinaudoti daugybe vienoje vietoje sukonzentruotų žmonių, kurie turi pakankamai laisvo laiko ir yra daugiau ar mažiau darbingi. Sovietmečiu pensionatai valdė didelius ūkius ir patys apsirūpindavo mėsa, daržovėmis, vaisiais. Ūkiuose buvo naudojama greta esanti nemokama darbo jėga – pensionatų gyventojai. Darbas globos įstaigose buvo naudingas ir kaip drausminimo priemonė: jis įveda tvarką, kuri įsigali be jokių pastangų, represijų ir smurto (Foucault, 1998; 285). Mūsų dienomis nebeliko greta pensionatų esančių ūkių. Dalis pensionatų gyventojų dirba pas aplinkinius gyventojus arba pensionato darbuotojus, už tai gaudami kelis litus, cigarečių ar alkoholio.

Nei viena, nei kita darbo rūšis neatitinka socialinio darbo tikslų, negali būti laikoma darbo terapija ar darbine reabilitacija, orientuota į darbinių įgūdžių ugdymą, tikintis pensionato gyventoją integruoti į darbo rinką. Pensionatų gyventojų darbas nėra įteisintas darbo sutartimis, nėra integrali individualaus reabilitacijos plano dalis ir daugeliu atvejų

tampa šios socialinės grupės teisių pažeidimo priežastimi.

Atrodytų labai įžūlu naudoti tą patį būdą lyginant dvi sistemas, kurios savo idėja ir funkcijomis yra labai skirtingos: holokaustas yra genocido, naikinimo sinonimas, tuo tarpu pensionatai – humaniškos, savo silpniausiais nariais besirūpinančios visuomenės produktas; holokausto funkcija buvo išnaikinti tam tikrų visuomenės grupių atstovus, gaunant iš to maksimalią naudą, tuo tarpu pensionatų veiklos tikslas yra jų gyventojų integracija į visuomenę. Tačiau detalesnė analizė parodė, kad psichoneurologiniai pensionatai nesėkmingai vykdo teisiškai jiems priskiriamas socialinio darbo užduotis. Šiose įstaigose vyraujanti atmosfera, represijos, ideologija bei

visuomenės keliami lūkesčiai psichoneurologinius pensionatus leidžia priskirti disciplinarines funkcijas atliekančiomis įstaigomis.

Stacionarią globą galima laikyti „pesimistiniu“ arba „nihilistiniu“ optimistinio pažangos ir solidarumo projekto padariniu (Valantiejus 2003; 10). Modernumas sutrikusio intelekto ir psichikos ligomis sergantiems asmenims reiškė ne tik mokslo raidoje išaugusias galimybes diagnozuoti, gydyti, ugdyti, profesionaliai ir kvalifikuotai padėti. Drašus modernumo užmojis globoti sutrikusio intelekto ir psichikos ligomis sergančius asmenis, sukoncentravus didelį jų skaičių vienoje vietoje (psichoneurologiniuose pensionatuose), nepasiteisino, tačiau giliai ir ilgam išisaknijo daugelio šalių socialinės apsaugos sistemose.

LITERATŪRA

Bauman, Zygmunt. 1989. *Modernity and the Holocaust*. Ithaca, N.Y.: Cornell University Press.

Beck, Ulrich. 1992. *Risk Society: Towards a new Modernity*. London; Newbury Park, Calif.: Sage Publications.

Edebalk, Gunnar. 2001. *Economics of elderly care – the state of knowledge in Sweden*. Paper read at The Swedish-Japanese Conference on Aging, Care and Welfare of Elderly, at Stockholm.

Foucault, Michel. 1998. *Disciplinuoti ir bausiti: kalėjimo gimimas*. Vilnius: Baltos lankos.

Germanavičius, Arūnas, Dainius Pūras, Dovilė Šakalienė, Eglė Rimšaitė, Lina Mališauskaitė, Robertas Povilaitis. 2005. *Žmogaus teisių stebėseną uždarose psichikos sveikatos priežiūros ir globos institucijose*. Vilnius: Žmogaus teisių stebėjimo institutas, Globali iniciatyva psichiatrijoje, Lietuvos sutrikusio intelekto žmonių glo-

bos bendrija „Viltis“, Vilniaus psichosocialinės reabilitacijos centras.

Giddens, Anthony. 1991. *Modernity and self-identity: self and society in the late modern age*. Stanford, Calif.: Stanford University Press.

Guogis, Arvydas. 2006. Kai kurie socialinio solidarumo praradimo aspektai Vakaruose ir Lietuvoje. *Socialinis darbas* 5 (1):9-14.

Kröger, Teppo. 2001. *Comparative Research on Social Care: The State of the Art*. Brussels: European Commission.

Pakosz, Reginald, Fayaz Chagani. 2006. *The Carceral Society 1998* [apsilankymo data; 2006 06 26]. Adresas internete: <http://www.geocities.com/Athens/Agora/9095/carceral.html>.

Ruškus, Jonas. 2002. *Negalės fenomenas*. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla.

Tobis, David. 2000. *Moving from residential institutions to community-based social services in Central and Eastern Europe and the former Soviet Union*. Washington, DC: World Bank.

Valantiejus, Algimantas. 2003. Postmodernizmas ir epistemologinio reliatyvizmo sąpaštai. *Sociologija. Mintis ir veiksmai*. 2 (2): 5–49.

World Health Organization. 2002. *Mental Health in Europe: Country Reports from the WHO European Network on Mental Health*. Geneva: WHO.

SUMMARY

RESIDENTIAL CARE INSTITUTIONS:

DISCIPLINARY SOCIETY OR SOCIAL WORK INSTITUTES?

One of the most established forms of care for people with mental disabilities and mental illnesses in the former Soviet Union and in Central and Eastern Europe was treatment in large institutions – psycho neurological care homes. From one side, these institutions are integral part of social care systems and they pursue goals of social work: integration, inclusion, clients' needs satisfaction. From the other side, various scientists portray institutions of this ty-

pe as totalitarian institutions (Tobis, 2000) or disciplinary society institutions (Foucault, 1998), criticize them for violation of human rights and humiliation of human dignity.

From the outlook of two confronting perspectives, the following article discusses the main mission of these institutions: promoting integration to society by supplying social services or aggravating the social exclusion by limiting residents' rights, possibilities and privacy.

Gauta: 2006 08 02

Pateikta spaudai: 2006 11 29

Sociologijos katedra,
Filosofijos fakultetas,
Vilniaus universitetas,
Universiteto g. 9/1, 414 k.
El. paštas: eglote@hotmail.com